

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

НАСПРАВДІ ВАГОМА КНИГА

(рецензія на книгу Г. де Блія, П. Муллера, за участю О.Шаблія "Географія: світи, регіони, концепти". – Київ: Либідь, 2004. -740 с.)

Книга виявилась справді вагомою. Її вагомість не у солідному обсязі, а у ґрунтовному викладі багатого матеріалу з географії країн світу у новій методологічній інтерпритації. Глобалізація, як ніколи раніше, ставить перед географією традиційні завдання: показати єдність різноманітного і вирізнити різноманітність єдиного. Скажемо відверто: з кожним роком їх реалізація стає дедалі важчою, бо разом з різноманіттям світу ускладнюються зв'язки між його частинами, і особливо зростають обсяги інформації. Науці надзвичайно важко сьогодні відстежувати ці процеси. А проблема полягає в тому, щоб їх випереджувати, обґрунтовано прогнозувати.

Тому треба всіляко вітати появу перекладу книги американських учених Г. де Блія і Пітера Муллера з авторською співучастю професора Олега Шаблія під назвою "Географія: світи, регіони, концепти", що вийшли у друці у видавництві „Либідь”.

Появу книги і її головні особливості слід розглядати у контексті відновлення української державності у 1991 р., коли стала гостро відчутною нестача землезнавчої літератури не лише з географії нашої країни, але передусім з географії країн світу.

У книзі проф. О. Шаблія відзначає, що заідеологізований поділ світу, який існував і мав місце у виданнях 90-х років минулого століття, не витримує сьогодні жодної критики. Хоч би тому, що т. зв. соціалістичні (точніше - комуністичні) країни - це були держави з централізованою *державно-капіталістичною* економікою. Вони ж усі без винятку (навіть такі як Польща або Чехо-Словаччина) мали жорсткий комуністичний режим, який регламентував де більше (КНДР), а де менше (Югославія) усі сторони суспільного життя, починаючи від економічного і закінчуючи духовним. При поясненні усіх сторін життєдіяльності суспільства, в т. ч. його геопросторової організації всеціло панував *економічний детермінізм*, голе заперечення впливу природних чинників, усунування з розгляду національно-духовного фактора тощо.

Після краху світової комуністичної системи особливого пошвавлення у теорії суспільної географії на постсоветському просторі не спостерігалось. В Україні було підготовлено і видано навчальні посібники для вищої і середньої школи за ред. проф. Б.П. Яценка, проф. Є.П. Качана, проф. В.М. Юрківського, доц. С.П. Кузика.

Але суттєвим недоліком навчальних видань в Україні, як і в інших постсоветських державах, є використання в них популярного ще з XVIII ст. *галузево-статистичного підходу*, починався виклад з галузей важкої промисловості, особливо гірничовидобувної, паливно-енергетичної, металургійної та хімічної, і закінчуючи сільським господарством чи у кращому випадку – характеристикою галузей АПК.

Цю тенденцію було порушено лише у книзі "Соціально-економічна географія України" за ред. О. Шаблія (три видання - у 1994, 1995, 2000 рр.), де використано *міжгалузевий підхід*. У ній характеристика національного господарства починається з агропромислового і лісового комплексів. Так само опис компонентної структури соціально-економічних районів України здійснено не за галузевим, а за міжгалузевим методом. Поява перекладної книги двох американських авторів внесе свій струмінь у консервативне і в'ялоплинне життя сучасної української суспільної географії. Це пов'язано, передусім, з гуманістичним, культургеографічним та геоекологічним підходами. Книга про географію людини, людської культури у широкому розумінні цього слова. Навіть географія виробництва (аграрного, лісового, гірничовидобувного та ін.) – це географія господарської культури. Багато місця тут відведено географії духовної культури – мистецтва, освіти, науки і релігії.

Із погляду авторів, світи – це великі області на земній кулі, що характеризуються своєю

історико-культурною та природно-географічною специфікою. Це своєрідні *цивілізаційні* світи, хоч прямого відношення до восьми-десяти цивілізацій А. Тойнбі вони не мають. Серед цих глобальних світів виділено дванадцять: 1) Європа, 2) Російський світ, 3) Північна Америка, 4) Середня Америка, 5) Південна Америка, 6) Північна Африка/Південно-Західна Азія, 7) Субсахара, 8) Південна Азія, 9) Східна Азія, 10) Південно-Східна Азія, 11) Австралія, 12) Тихоокеанський світ.

Відчуваючи деяку штучність цього поділу, автори зразу виділяють два типи таких світів: а) у першому – чітко домінує якась одна країна (навіть не його нижча таксономічна частина – регіон); б) світи, де така домінація відсутня. Наприклад, до останньої групи належить світ "Європа", до якого автори відносять Україну (тобто йдеться не лише про Західну Європу, як це, звичайно, трактують Європу). Водночас "Росія" – це вже окремий світ поза Європою. Так що поділ земної суші на частини світу і континенти тут до уваги не беруть.

Отже, найбільший континент Євразія розділений між світами: трьома власне азійськими, одним власне європейським і двома "змішаними": європейсько-азійським (Росія) і африкансько-азійським. Все це разом становить половину (шість) з усіх 12 географічних світів. Крім того між рядом світів виділено широкі перехідні смуги.

Регіони трактуються авторами як геопросторові частини окремих світів, які характеризуються специфічними особливостями природи, історії, демографії, культури, господарського розвитку, взаємодії суспільства і його довкілля тощо. Так, світ "Європа" поділений на регіони: Західна Європа, Британські острови, Північна (Нордична) Європа, Середземноморська Європа, Східна Європа. В останній виділено чотири субрегіони, а в один з них – Чорноморський – входить Україна.

Таким чином, таксономічний ряд макроподілу заселеної земної поверхні наступний: географічний світ – регіон – субрегіон – держава. На цьому геопросторовість не закінчується. Автори виділяють у самих країнах їх специфічні територіальні частини, в основі яких дуже часто лежить *етнічний* принцип. Чи вдалий цей таксономічний ряд? З цього приводу нехай вирішує сам читач. В усякому разі маємо досить послідовну *геопросторову класифікацію*, де одиниці нижчого рівня у переважній більшості строго входять в одиниці вищого таксономічного рангу.

Високий науковий рівень праці американських і українського авторів забезпечується системою понять – *концептів*. Як стверджує О. Шаблій, власне, концепт - це щось більше, ніж звичайне поняття. Це вже *розгорнуте* поняття, свого роду *стисла концепція*. У кінці книги поміщено *госларій*, тобто алфавітний список концептів, але без їх "*обсягового*" наповнення. Тут лише терміни та дефініції (означення) понять. Водночас у відповідних місцях тексту книги розкрито не лише *зміст* понять, але і їх *обсяг*, тобто множину тих об'єктів, які підпадають під певне поняття.

Хоч *американоцентризм* книги очевидний (світи, регіони, держави, поселення та ін. - все це порівнюється з відповідними реаліями США), однак редактору вдалося великою мірою провести *україноцентричну* лінію.

Відомо, що *україноцентризм* у суспільній географії передбачає вивчення передусім самої України як феномена на політичній, демографічній, соціально-економічній, фізичній та еколого-географічній карті світу. Крім того, слід у першу чергу досліджувати і вивчати безпосередніх і посередніх сусідів нашої держави незалежно від їх величини і ролі у зносинах з Україною. Далі увага повинна бути зверненою на великі країни світу, які формують у ньому силові поля; на країни з найбільшим зосередженням української діаспори; на держави, з якими Україна має (чи може мати) тісні економічні, наукові, культурні, військові та політичні зв'язки.

Щоб хоч якоюсь мірою *українізувати* рецензовану книгу, тут запропоновано окремий розділ 2 під назвою "Україна". Це свого роду окремий субрегіон "Східної Європи". Автори

книги ділять Східну Європу на чотири субрегіони: держави Балтики, континентальні країни, країни Адріатики і чорноморські держави. Україна входить в останній субрегіон поряд з Болгарією і Румунією.

З урахуванням інтересу українського користувача у книзі вміщено розділ "Україна". Тут Україна представлена, передовсім, як *держава*: її політико-географічне положення і його зміну у часі, формування і місце на політичній карті Європи, а також представити демографічні особливості формування і розвитку *української нації*.

Враховуючи стилістику книги, подано опис окремих сіл, міст і місцевостей усіх регіонів України. Зокрема, це міста-мільйонники, починаючи від столиці держави - Києва (також Харків, Донецьк, Одеса, Дніпропетровськ, а також близьке до них за людністю місто Львів). Крім того, у кожному із шести великих суспільно-географічних районів України подано опис цікавих культурно-, релігійно-та історико-географічних об'єктів - містечок (наприклад, Чигирин), сіл (Зарваниця, Пересопниця), островів (Хортиця), атрактивних об'єктів (скіфські діди і половецькі баби) тощо. Особливо тих, які обійдені увагою географів у минулому і які відображають географію культури України.

Картографічний матеріал книги проф. Г.Дж. де Блія і П.О.Муллера кількісно багатий. Тут подано також прості за змістом картосхеми України, в яких фіксується лише просторова локалізація явищ, що картографуються.

При перекладі термінів і понять зроблено акцент на максимальній їх відповідності до історично складених традицій терміновживання в українській національній географії. Тому написано "гінтерлянд", а не "хінтерланд", "гетто", а не "гетто" та ін. Загалом багато термінів мають іноземну мовну основу (латинську, старогрецьку чи німецьку). І тут при перекладі проблем не виникає! Проте в останні десятиріччя у географічну літературу посилено впроваджуються терміни і поняття, що мають англійську базу. Але виявилось, що самі англійські (американські) терміни і поняття також побудовані на латинських чи старогрецьких лінгвістичних підставах. Тому у більшості випадків англійські терміни без труднощів перекладено відповідними українськими. Наприклад, "regional country" - "регіональна держава", "organic theory" - "органічна теорія" [держави], "compact country" - "компактна держава" та ін.

Особливої уваги заслуговує т. зв. "Глосарій", тобто словник термінів і понять та їх дефініцій. Що ж стосується списку літератури, який в американському виданні є дуже обширний, то упорядник (доц. Олександра Вісьтак) залишила тільки найголовніші (позначені в оригіналі великими крапками), додавши відомі українські, російські, польські й англійські (в т. ч. видані українською діаспорою) джерела. Заново складено також "Індекс", тобто покажчик географічних назв, це здійснила Олександра Вісьтак.

Книга розрахована на широке коло читачів. Вона є цікавою не лише студентам географічних й економічних факультетів та факультетів міжнародних відносин, учителям географії та учням старших класів загальноосвітньої школи.

Зауваження до книги:

1) перекладачі (загалом їх переклад можна вважати бездоганним) і редактори чомусь згодилися на англійське звучання деяких географічних назв, хоч їх *традиційний* український переклад дещо відмінний. Наприклад: оз. Альберта чи провінція Альберта пишеться як "Алберта". Або: назва відомого американського міста Філадельфія тут представлена як Філаделфія, тобто "л" без м'якого знака. На жаль, не вдалося подолати проблему англійського "ейч" (п). У назві Люстон знову написано Гюстон. Слід зауважити, що це мало не єдиний випадок;

2) на деяких картосхемах неточні позначення. Зокрема, на карті "Етнічна мозаїка Східної Європи" (с. 121) у Приазов'ї чомусь появився ареал поляків; на картосхемі (с. 133) дещо зміщена (очевидно, при друкуванні) межа українських етнічних земель;

3) у деяких таблицях назви країн чи міст подано за англійським, а не українським

алфавітом.

Усі ці недоліки доцільно усунути у другому виданні книги.

Загалом книга "Географія: світи, регіони, концепти" є оригінальним науково-навчальним і просвітницьким твором, який стане не тільки добрим сучасним підручником для підготовки спеціалістів-географів, економістів та міжнародників, але й засвідчить вагомий вклад географічної літератури у формування нової національно свідомої української інтелігенції.

*Ігор Дітчук,
Ольга Заставецька,
Дмитро Ткач*